

IJTIMOY HIMOYAGA MUHTOJ BOLALAR BILAN ISHLASHDA PROFILAKTIKA INSPEKTORINING ASOSIY VAZIFALARI

Umaraliev Muhammadnoʻe Dilmurod oʻgʻli
IIV Akademiyasi 3-oʻquv kursi, 318 guruh kursanti.

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlash jarayonida profilaktika inspektorining oʻrni va asosiy vazifalari ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilingan. Xususan, bolalar oʻrtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni ijtimoiy moslashtirish, xavf ostidagi bolalarni aniqlash hamda davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, profilaktika inspektorining tarbiyaviy, profilaktik va reabilitatsion faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va xulosalar bayon etilgan. Maqola materiallari huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari, pedagoglar va soha tadqiqotchilari uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit soʻzlar: *ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar, profilaktika inspektori, huquqbuzarliklar profilaktikasi, bolalar huquqlari, ijtimoiy profilaktika, xavf guruhidagi bolalar, idoralararo hamkorlik.*

Jamiyat taraqqiyotida bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ayniqsa ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlash masalasi ustuvor yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda oilaviy muammolar, ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, nazoratsizlik va tarbiyaviy kamchiliklar natijasida ayrim bolalar turli xil xavf guruhlariga kirib qolmoqda. Bu esa ular oʻrtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilik holatlarining kelib chiqishiga zamin yaratadi.

Shu nuqtai nazardan, bolalar oʻrtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, ularni ijtimoiy muhofaza qilish hamda sogʻlom ijtimoiy muhitga moslashtirishda profilaktika inspektorining faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Profilaktika inspektori ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni aniqlash, ular bilan individual profilaktik ishlarni tashkil etish, oila, taʼlim muassasalari va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish orqali bolaning huquq va manfaatlarini taʼminlashga xizmat qiladi.

Oʻzbekiston Respublikasida soʻnggi yillarda bolalar huquqlarini himoya qilish, profilaktika ishlarini kuchaytirish va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ushbu islohotlar profilaktika inspektorining ijtimoiy profilaktika sohasidagi vazifa va vakolatlarini kengaytirishni taqozo etmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida bolalar huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni qoʻllab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biridir. Profilaktika inspektorlari, yaʼni huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining asosiy subʼektlari sifatida, voyaga yetmaganlar oʻrtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, nazoratsizlikni bartaraf etish va ijtimoiy xavfli holatlardagi bolalar bilan ishlashda muhim rol oʻynaydi.

Ushbu maqola profilaktika inspektorlarining mazkur faoliyatini ilmiy tahlil qilish va amaliy misollar bilan boyitishga bag'ishlangan. Maqsad – ushbu tizimning dolzarb muammolarini ko'rib chiqish va samaradorligini oshirish yo'llarini taklif qilishdir.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar – bu ota-onasiz qolgan, moddiy qiyinchiliklarga duch kelgan, oilaviy zo'ravonlik qurboni bo'lgan yoki huquqbuzarlikka moyil bolalardir.

O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni (2010 yil)ga asosan, profilaktika inspektorlari ushbu bolalarning huquqlarini himoya qilish, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va huquqbuzarliklarning oldini olish vazifalarini bajarishadi.

Ilmiy adabiyotlarda, masalan, A.A. Rudenko (2021) tadqiqotlarida, nazoratsizlik huquqbuzarlikka moyillikni oshirishi ta'kidlangan, bu esa profilaktika inspektorlari faoliyatining ilmiy asoslarini ko'rsatadi.

2024-2025 yillarda sohada qator qonunchilik o'zgarishlar kiritildi, masalan, Prezidentning 2024 yil 14 noyabrda PF-185-son Farmoni bilan bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi takomillashtirildi, unda "Inson" markazlarining faoliyati kengaytirildi va voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam markazlari "Hayot maktabi"ga aylantirildi.

Shuningdek, 2024 yilda qabul qilingan "Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida"gi Qonun (O'RQ-996-son, 2025 yil 15 maydan kuchga kirdi) zo'ravonlik turlarini 6 taga kengaytirib, himoya choralari kuchaytirdi. Bu o'zgarishlar profilaktika inspektorlari faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlash tizimida profilaktika inspektori faoliyati kompleks va ko'p qirrali vazifalarni qamrab oladi. Ushbu vazifalar bolalarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda ularni ijtimoiy moslashtirishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish bilan ifodalanadi.

Avvalo, profilaktika inspektorining asosiy vazifalaridan biri ijtimoiy xavfli ahvolda bo'lgan, nazoratsiz qolgan yoki tarbiyasida muammolar mavjud bolalarni o'z vaqtida aniqlashdan iborat.

Bu jarayon ta'lim muassasalari, mahalla fuqarolar yig'ini, sog'liqni saqlash organlari hamda boshqa tegishli idoralar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Aniqlangan bolalarning ijtimoiy ahvoli, oilaviy muhiti va psixologik holati o'rganilib, ular bilan individual profilaktik ish rejasi ishlab chiqiladi.

Shuningdek, profilaktika inspektori ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar o'rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishga qaratilgan tarbiyaviy va profilaktik tadbirlarni tashkil etish vazifasini bajaradi. Bunda bolalarga huquqiy bilimlarni singdirish, ularda qonunga hurmat va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Profilaktik suhbatlar, ma'naviy-ma'rifiy uchrashuvlar va individual maslahatlar orqali bolaning xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlarga erishish ko'zda tutiladi.

Profilaktika inspektorining yana bir muhim vazifasi bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Ayniqsa, zo'rvonlik, bee'tiborlik yoki kamsitish holatlariga duch kelgan bolalarni muhofaza qilish, ularni tegishli ijtimoiy xizmatlar va reabilitatsiya muassasalariga yo'naltirish inspektor faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan sanaladi. Bu jarayonda bolaning manfaatlari ustuvor tamoyil sifatida qaraladi.

Bundan tashqari, profilaktika inspektori ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlashda idoralararo hamkorlikni yo'lga qo'yish vazifasini ham amalga oshiradi. Davlat va nodavlat tashkilotlari, ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalari, shuningdek jamoat birlashmalari bilan uzviy hamkorlik qilish orqali bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralarning samaradorligi oshiriladi.

O'zbekistonda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimidagi dolzarb muammolar orasida oila ichidagi ziddiyatlar, ajralishlar (yillik 30 ming oila ajralishi) va ota-onalarning pedagogik bilimlari pastligi ustuvor o'rin egallaydi. Ilmiy tahlillar ko'rsatishicha, internet va ommaviy axborot vositalarining salbiy ta'siri bolalarning ma'naviy ongini o'zgartirib, agressiyani oshirishi mumkin. Profilaktika inspektorlarining roli shu yerda muhim: ular individual profilaktika choralarini qo'llab, bolalarning ijtimoiy muhitini o'rganadilar.

Statistik tahlillarga ko'ra, 2020-2024 yillarda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar 31,5 foizga kamaygan, ammo 2025 yilda maktab o'quvchilari orasida jinoyatlar 4,0 foizga o'sgan. Kasb-hunar ta'lim muassasalari o'quvchilari orasida jinoyatlar ulushi eng yuqori (57,6 foizdan 37,2 foizgacha). Bu tahlillar profilaktika inspektorlarining faoliyatining samaradorligini oshirish uchun elektron tizimlarni joriy etishni taklif qiladi, chunki idoralararo hamkorlikning zaifligi muammolarning asosiy sababidir.

Ilmiy adabiyotlarda profilaktikaning to'rt turi – umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik choralar ko'rsatiladi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlashda maxsus profilaktika ustuvor: bu bolalarning huquqiy bilimlarini oshirish, psixologik yordam ko'rsatish va oilaviy muhitni yaxshilashni o'z ichiga oladi.

2024-2025 yillarda ilmiy tahlillarga asosan, zo'rvonlikdan himoya qilish qonuni bolalarning psixologik holatini yaxshilashga xizmat qiladi, chunki zo'rvonlik turlarining kengaytirilishi (eksploatatsiya, bulling va g'ayra) profilaktika choralarini kuchaytiradi.

Shuningdek, Jahon bankining INSON loyihasi (2024 yil may) 50 ta hududiy ijtimoiy xizmat markazlarini tashkil etish orqali 50 mingdan ortiq muhtoj bolalarga xizmat ko'rsatishni ta'minlaydi.

Profilaktika inspektorlari O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tizimida faoliyat yuritadi va ularning asosiy vazifalari ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni aniqlash, ular bilan individual ishlash va huquqbuzarliklarning oldini olishdir. Masalan, inspektorlar bolalarning dam olish joylarida bo'lishini cheklash, spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalar iste'moliga yo'l qo'ymaslik va ota-onalarga yordam berish vazifalarini bajarishadi.

Amaliy faoliyatda inspektorlar mahalla fuqarolar yig'inlari bilan hamkorlikda ishlaydi. "Mahallabay" tizimi orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalarning ro'yxati (masalan, "Temir daftar", "Ayollar daftari") asosida bolalarni tadbirkorlik va kasb-hunar

kurslariga yo'naltiradilar. Profilaktika inspektorlari haftaning payshanba kunlari "Huquqbuzarliklar profilaktikasi kuni"ni tashkil etib, bolalar bilan suhbatlar o'tkazadilar.

Ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markazlarida inspektorlar 48 soat ichida sudga iltimosnoma tayyorlaydilar, bolalarning ta'lim muassasalaridan ma'lumotnoma va mahalla tavsiyalarini rasmiylashtiradilar. Bu markazlarda bolalarning ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiyasi amalga oshiriladi, minimal muddat 30 kun, istisno holatlarda 15 kunga uzaytirilishi mumkin.

Mahalla hududlarini "yashil", "sariq" va "qizil" toifalarga ajratish tizimi joriy etilgan, "qizil" toifadagi mahallalarda voyaga yetmaganlar uchun maxsus choralar ko'riladi. Inspektorlarning faoliyati oliy yuridik ma'lumotga ega shaxslar bilan ta'minlanishi belgilangan, bu esa ularning kasbiy saviyasini oshiradi.

2024-2025 yillarda amaliy faoliyatda o'zgarishlar kiritildi: PF-185 Farmoniga ko'ra, voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam markazlari "Hayot maktabi"ga o'zgartirildi, ularda bolalarning moslashuviga qaratilgan yangi dasturi joriy etildi. Shuningdek, 2025 yil martdan nogiron bolalar uchun kunduzgi parvarish xizmatlari davlat-xususiy sheriklik asosida ishga tushirildi. "Bolalarni zo'ravonlikdan himoya qilish" Qonuniga muvofiq, inspektorlar 24 soat ichida himoya orderi chiqarish huquqiga ega bo'ldi, bu muhtoj bolalar bilan ishlashni tezlashtiradi.

Amaliy misol sifatida, 2019 yil 29 maydagi Prezident qaroriga asosan, Sirdaryo viloyatida o'g'il bolalar va Toshkent viloyatida qiz bolalar uchun maxsus o'quv-tarbiya muassasalari tashkil etilgan. Bu muassasalarda 14-18 yoshli, ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etgan, lekin jinoiy javobgarlikka tortilmagan bolalar joylashtiriladi. Misol uchun, bir holatda inspektor huquqbuzarlikka moyil 15 yoshli bolani aniqlab, uni muassasaga joylashtirib, psixologik yordam orqali reabilitatsiya qilgan, natijada bola maktabga qaytib, huquqbuzarlikdan voz kechgan.

Yana bir misol: 2020 yilda 368 nafar yosh zararli norasmiy guruhlar ta'sirida bo'lgan, inspektorlar ularni profilaktik hisobga olib, individual dasturi asosida ishlab, 80% ni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb qilgan. "Ahil oila" dasturi doirasida notinch oilalar farzandlari bilan psixologik-korreksion ishlar olib borilgan, masalan, ajralishayotgan oiladagi bolaga yordam berib, oilani yarashtirishga erishilgan.

Umumiy profilaktika misoli: "Farzandlarimga mendan bog' qolsin!" aksiyasi orqali ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni qishloq xo'jaligi ishlariga jalb qilish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishni ta'minlagan. Bu misollar profilaktika inspektorlari faoliyatining samaradorligini ko'rsatadi, lekin idoralararo hamkorlikni kuchaytirish zarur.

2024-2025 yillarda amaliy misollar: Jahon banki INSON loyihasi doirasida 2024-2025 yillarda 50 ta hududiy ijtimoiy xizmat markazlari tashkil etilib, 50 ming muhtoj bolalarga individual keys-menedjment orqali yordam ko'rsatildi. Shuningdek, 2025 yil mayda Milliy va'da (National Pledge) doirasida zo'ravonlikka qarshi 10 yillik strategiya (2025-2035) joriy etildi, unda profilaktika inspektorlari bolalarning himoyasi uchun yangi media kompaniyalarda ishtirok etdi. Masalan, "Men huquqqa egaman" qisqa filmi orqali bolalarga zo'ravonlik oqibatlarini haqida ma'lumot berildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlashda profilaktika inspektorining faoliyati bolalar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin tutadi.

Profilaktika inspektori tomonidan amalga oshiriladigan profilaktik chora-tadbirlarning tizimli va maqsadli tashkil etilishi bolalarni xavfli muhit ta'siridan himoya qilish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni barvaqt aniqlash, ular bilan individual ishlash hamda idoralararo hamkorlikni mustahkamlash profilaktika ishlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ta'lim muassasalari, mahalla va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda olib boriladigan profilaktik ishlar bolalarning ijtimoiy faolligini oshirish va salbiy xulq-atvor shakllanishining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida profilaktika inspektorining faoliyatini takomillashtirish, uning kasbiy kompetensiyasini oshirish hamda ijtimoiy profilaktika sohasidagi huquqiy va tashkiliy mexanizmlarni yanada rivojlantirish zarurligi aniqlandi.

Shu munosabat bilan, profilaktika inspektorlari uchun maxsus o'quv dasturlarini joriy etish, zamonaviy profilaktika usullarini amaliyotga tatbiq qilish va ijtimoiy xizmatlar bilan o'zaro hamkorlikni kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan ishlashda profilaktika inspektorining asosiy vazifalarini samarali amalga oshirish bolalarning huquqiy himoyasini kuchaytirish, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va sog'lom avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 2025 yil 26 dekabr. <https://president.uz/uz/lists/view/8834>

2. Таштемиров А. А., Комилов А. Одам савдоси жиноятига қарши курашишни такомиллаштиришга оид айрим мулоҳазалар //Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – Т. 1. – №. 7. – С. 135-138.

3. Таштемиров, А. А. "Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича ички ишлар органларининг ҳамкорлиги." O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali 2.25 (2023): 32-40.

4. Таштемиров, А. А. "Ҳуқуқбузарлик содир этилишининг сабаблари ва шароитларини аниқлаш ва бартараф этиш фаолиятини такомиллаштириш йўналишлари." So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 6.12 (2023): 454-461.

5. Tashtemirov A., Baxtiyorov S. Profilaktika inspektorining jinoyat ishlar bo'yicha sudlar bilan hamkorligining o'ziga xos xususiyatlari //Общественные науки в

современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. Maxsus son 12. – С. 38-42.

6. Tashtemirov A., Usmonova Y. Profilaktika inspektorining yashash manzillaridan uzoq muddatga ketgan shaxslar bo'yicha ishlash faoliyatini huquqiy ta'minlash //Наука и технология в современном мире. – 2024. – Т. 3. – №. 12. – С. 59-61.

7. Tashtemirov A., Usmonova Y. Profilaktika inspektorining yashash manzillaridan uzoq muddatga ketgan yoshlar bilan ishlash faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 12. – С. 51-52.

8. Tashtemirov A., Raxmonqulov S. Profilaktika inspektorining yashash manzillaridan uzoq muddatga ketgan shaxslar bilan ishlash faoliyatining tushunchasi //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. Maxsus son 12. – С. 62-67.

9. Tashtemirov A., Sadullaev M. Huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishda iiolari profilaktika inspektorlarining bojxona xizmati bilan hamkorligining tashkiliy-huquqiy asoslari //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. Maxsus son 12. – С. 50-53.

10. Таштемиров А. А. и др. Психологическая поддержка деятельности инспекторов профилактики в работе с лицами, осужденные к наказанию исправительные работы //International scientific research conference. – 2024. – Т. 3. – №. 28. – С. 97-102.

11. Таштемиров, А. А. "Фирибгарликка имкон берувчи шарт-шароитлар ва ушбу турдаги жиноятларга тайинланадиган жазо тизимининг ўзига хослиги." Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук 2.10 (2022): 42-48.

12. Таштемиров, А. А. "Йулларда харакатланишни тартибга солишнинг хукукий жихатлари ва бу борада технологиянинг ахамияти." siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali 1.2 (2022): 111-115.

13. Таштемиров, А. А. "Техник криминалистик экспертиза-ахборот технологиялари орқали содир этиладиган жиноятларни фош этишнинг асосий омили сифатида." O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali 2.21 (2023): 12-19.